

УДК 911.3

Шпарага Т.І., Ломачук І.В.

ЗАМКОВІ КОМПЛЕКСИ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Визначено сутність і види замкових комплексів. Проаналізовано поширення, стан збереженості та можливості використання замкових комплексів України у туристичній індустрії.

The essence and types of fortress complexes are defined. The distribution, safety, problems as well as capabilities of Ukrainian fortress complexes usage in tourism industry are analysed.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. У багатій та різноманітній історико-архітектурній спадщині України визначне місце належить пам'яткам оборонної архітектури. Оборонне зодчество досконале з погляду функціональності архітектури, єдності форми і конструкції, поєднання традицій і новаторства. Одночасно з вимогами доцільності в оборонному будівництві значну роль відіграють естетичні норми, завдяки чому фортеці і замки залишаються витворами високого мистецтва архітектури.

Втративши своє функціональне призначення, замкові комплекси України зазнали незворотних руйнувань. На сьогодні немає достовірних даних про їх загальну кількість, оскільки багато з них втрачені назавжди, інші знаходяться у стані руїн. У той же час фортифікаційні споруди країни можуть стати не лише цікавими об'єктами туристичної діяльності, але й складовою туристичної інфраструктури, як це має місце в європейських країнах, де понад третина подібних комплексів використовується у готельному господарстві. Розуміння ролі і значення замкових комплексів у розвитку туристичної індустрії України і зумовив вибір теми дослідження пропонованої статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема використання замкових комплексів України у туристичній діяльності недостатньо досліджена і висвітлена у вітчизняній літературі. У сучасній українській науці пам'ятки фортифікаційного зодчества вивчаються переважно представниками історичної галузі знань як втрачені об'єкти архітектурної спадщини та об'єкти культури, що потребують охорони та музеєфікації. Зокрема, цій тематиці присвячені публікації В. Вечерського, В. Горбика, О. Лесика, О. Мацюка, О. Пламеницької, О. Жукової та ін. Як об'єкти туризму замкові комплекси описані у незначній кількості публікацій, серед яких слід виділити дослідження М. Рутинського щодо можливостей туристичного відродження фортифікаційних споруд та розвитку замкового туризму в Україні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета роботи полягає у дослідженні можливостей використання замкових комплексів України у туристичній діяльності і реалізується через вирішення наступних завдань:

- з'ясування сутності замкових комплексів та їх класифікація ;
- вивчення поширення замкових комплексів на територіях України;
- визначення можливостей використання замкових комплексів у туристичній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впродовж існування людства для захисту від нападу ворогів зводились різні типи оборонних споруд: укріплені городища, фортеці, замки, монастирі, церкви, костели, синагоги, військові укріплення, сторожові вежі, оборонні дзвіниці тощо. Особливе місце серед них посідають замкові комплекси.

Замкові комплекси являють собою укріплену територію з житловими, господарськими, культовими, військовими та ін. будівлями зазвичай оточену об'єктами і спорудами оборонного типу – валами, ровами, мурами, бастіонами, вежами тощо. Їх можна класифікувати за значною кількістю ознак [1]. Для туристичного використання найбільше значення мають наступні класифікаційні підходи.

За ступенем збереженості замкові комплекси можуть бути незруйнованими, зруйнованими і відновленими, зруйнованими і невідновленими. Останні представлені зруйнованими зі значними залишками-руїнами, доступними для огляду, та зруйнованими без значних залишків, які не дають уявлення про план споруди і недоступні для огляду.

За цінністю замкові комплекси можуть мати всесвітнє (внесені у список культурного надбання людства ЮНЕСКО), європейське, загальнонаціональне (державне), регіональне (обласне) значення, яке визначається відповідними установами за допомогою певних критеріїв і методик.

Класифікація за архітектурним стилем передбачає поділ замкових комплексів на споруджені в давньоруському, готичному, ренесансному, барочному та інших стилях.

За хронологією замкові комплекси України належать до таких історичних періодів: доба Київської Русі (800-1240 рр.); доба монголо-татарського, литовського і польського панування (1240-1648 рр.); доба національно-визвольної війни та козацької держави (1648-1775 рр.); доба панування Російської та Австро-угорської імперій (1775-1917 рр.).

На особливу увагу заслуговує класифікація О.Лесика, в основу якої покладено придатність замкових комплексів до розміщення функціональних груп приміщень закладів відпочинку та туризму [4, С. 15-17]. Залежно від їх історичної цінності, особливостей розташування, характеристики навколишнього ландшафту, технічного стану, просторового та архітектурного планування оборонні споруди пропонується поділяти на чотири основних охоронно-функціональних класи: А) придатні для використання під історико-архітектурні заповідники та музеї; Б) придатні для використання під заклади відпочинку та туризму (тематичні готелі, лицарські ресторани, анімаційні театри); В) придатні для часткового туристично-краєзнавчого використання (з відведенням окремих приміщень під міні-готелі чи таверни); Г) споруди, туристично-краєзнавче упорядкування яких, сприятиме їх фізичному збереженню й охороні історичного ландшафту.

На нашу думку, за особливістю призначення серед замкових комплексів слід розрізняти замки-фортеці і замки-палаці. Обидва об'єкти є пам'ятками оборонного зодчества, але дещо різняться між собою.

Фортеці будувались виключно з оборонною функцією, тобто з метою захисту земель від нападників. На їх території розміщувалися склади, каземати, тюрми, казарми та інші військові об'єкти. В епоху середньовіччя фортеці почали набувати житлового призначення і перебудовуватись на замки-фортеці.

У ХІХ ст. замки-фортеці поступово втрачають основну оборонну функцію і перетворюються на житлові комплекси – замки-палаці, зберігаючи при цьому певні елементи фортифікацій. Цей процес відбувався внаслідок змін у політичній ситуації України. У мирні часи власникам замків був непотрібний захист міцних мурів.

Нині на теренах України лише 16 замків-фортець можуть бути використані у туристичній діяльності (табл. 1). В основному, вони знаходяться у західній частині країни – Тернопільській (5), Хмельницькій (3), Закарпатській (2), Львівській (1), Івано-Франківській (1), Чернівецькій (1), Волинській (1) областях. І лише Аккерманський та Судацький розміщені на півдні. Закладені у княжі часи і розбудовані у ХУІІ –ХУІІІ ст. замки-фортеці зазнали значних руйнувань впродовж наступних історичних періодів. Цілком збереженими можна вважати лише 6 із них. Більше половини замків-фортець не використовується і продовжує занепадати. Однак, навіть фрагменти, що вціліли, є досить атрактивними і можуть стати цікавими туристичними об'єктами при умові розвитку туристичної інфраструктури. На сьогодні ж необхідну інфраструктуру мають лише пам'ятки фортифікаційного мистецтва, розміщені у містах. Замки-фортеці, котрі зна-

ходять у сільській місцевості, є важкодоступними для туристів через відсутність належного транспортного сполучення.

Таблиця 1. Замкові комплекси України

№	Назва	Період спорудження	Стан збереження	Наявність туристичної інфраструктури	Сучасне використання
Замки - фортеці					
1.	Старосільський	Сер. XVII ст.	мури з баштами	відсутня	не використовується
2.	Кривчецький	XVII ст.	руїни двох башт	відсутня	не використовується
3.	Кудринецький	поч. XVII ст.	руїни трьох башт	відсутня	не використовується
4.	Сидорівський	XVII ст.	північно-західна частина замку	відсутня	не використовується
5.	Скалатський	сер. XVII ст. - кін. XIX ст.	чотири башти	відсутня	не використовується
6.	Чортківський	поч. XVII ст.	збережений	відсутня	не використовується
7.	Луцький	XIV-XV ст.	три башти, з'єднані мурами	розвинута	три музеї
8.	Невицький	XIII-XVII ст.	напівзруйновані сторожові вежі	відсутня	не використовується
9.	Ужгородський	XIII-XVIII ст.	збережений	добре розвинута	обласний краєзнавчий музей
10.	Кам'янець-Подільський	XIV-XVII ст.	збережений	розвинута	історико-культурний заповідник
11.	Летичівський	кін. XVI-поч. XVII ст.	башта, фрагменти стін	відсутня	не використовується
12.	Меджибізький	XIV-XVIII ст.	бастіон, башта	нерозвинута	історико-краєзнавчий музей
13.	Галицький	XIV-XVII ст.	напівзруйновані башта та стіни	розвинута слабо	не використовується
14.	Хотинський	XIII-XVIII ст.	збережений	розвинута слабо	історико-культурний заповідник
15.	Аккерманський	XIV-XVI ст.	збережений	розвинута	історико-культурний заповідник
16.	Судацький	XIV-XVIII ст.	збережений	добре розвинута	історико-культурний заповідник
Замки-палаці					
1.	Бродівський	XVII ст.	збережений	відсутня	не використовується
2.	Жовківський	XV-XVII ст.	збережений	розвинута слабо	історико-культурний заповідник

3.	Золочівський	сер. XVII ст.	збережений	нерозвинута	музей-заповідник
4.	Олеський	XIV- XVII ст.	збережений	формується	музей-заповідник
5.	Підгорецький	сер. XVII ст.	збережений	розвинута слабо	музей-заповідник
6.	Поморянський	XVI- XVII ст.	збережений	відсутня	не використовується
7.	Свіржський	XV-XVII ст.	збережений	відсутня	належить Спілці архітекторів
8.	Буданівський	XVII- XIV ст.	казармові кор- пуси, дві башти	відсутня	психіатрична лікар- ня
9.	Вишневецький	XVIII ст.	палац	відсутня	будинок культури, бібліотека, ПТУ
10.	Збаразький	сер. XVII ст.	збережений	відсутня	історико- культурний запові- дник
11.	Червоноград- ський	XVII- XIX ст.	Дві напівзруй- новані башти	відсутня	не використовується
12.	Олицький	XVI ст.	Палац, руїни двох бастіонів	відсутня	психіатрична лікар- ня
13.	Дубнівський	XV ст.	збережений	розвинута	історико- культурний запові- дник
14.	Клеванський	XV ст.	збережений	відсутня	не використовується
15.	Острозький	XIV-XVI ст.	Чотири башти, собор, дзвінни- ця	розвинута	музей
16.	Карпатський	1890	збережений	розвинута	санаторій
17.	Мукачівський	XIV-XVI ст.	збережений	добре розви- нута	музей
18.	Чинадієвський	XV-XIX ст.	збережений	відсутня	не використовується
19.	Ізяславський	XV- XVIII ст.	збережений	відсутня	не використовується
20.	Старокостянти- нівський		збережений	відсутня	не використовується

Значна частина замків-палаців залишалась у користуванні власників впродовж перших десятиліть ХХ ст., тому стан їх збереження є кращим від замків-фортець. Нині 20 таких споруд можуть стати об'єктами туристичної діяльності (табл.1). Замки-палаці розміщені у західній частині України: Львівській (8), Тернопільській (4), Закарпатській (3), Рівненській (2), Хмельницькій (2), Волинській (1) областях. Збереженості цих об'єктів сприяло присвоєння багатьом із них статусів історико-культурних заповідників, музеїв-заповідників, музеїв тощо. Навіть використання з іншими господарськими цілями - під санаторії, лікарні, культурні та освітні заклади - значною мірою вберегло споруди від фізичного нищення. Як і в попередньому випадку, туристичне використання замків-палаців гальмується слабким розвитком інфраструктурного забезпечення. У той же час, проведен-

ня реставраційних робіт дозволяє облаштувати на території фортифікаційних комплексів необхідні для туристів заклади розміщення та харчування.

Отже, внаслідок історичних обставин переважна більшість замкових комплексів збереглась у Західній Україні. Тривалий час ця територія перебувала у складі інших держав. Завойовники вибудовували тут свої перші замки для того, щоб утримати захоплені землі, продемонструвати власну велич, боронитись від сусідів-феодалів. Незначна кількість залишків від замків та фортець в інших регіонах України зумовлена матеріалом, що використовувався для фортифікаційного будівництва. На Подніпров'ї та Лівобережжі оборонні комплекси зводились переважно з дерева, котре є недовговічним матеріалом. Місцеві феодали були менш заможними, ніж на заході, і не мали змоги споруджувати муровані фортеці.

Сучасний стан збереженості замкових комплексів України викликає занепокоєння з боку держави, а саме у спеціальних органів та структур, які створенні для охорони та реставрації пам'яток історії та культури. Наукові інститути (Укрпроектреставрація, Укрзахідпроектреставрація, НДІТІАМ) впродовж багатьох років ведуть науково-дослідні та проектні розробки з реставрації фортифікаційних споруд України. Однак реставрація і реконструкція неможлива без надійного фінансового забезпечення. Надходження інвестицій у цю сферу може забезпечити розробка державної програми відродження та ефективного використання замкових комплексів. Оскільки пам'яткам цього виду неможливо повернути первісне призначення, відновлені об'єкти доцільно використовувати під музеї, картинні галереї, музейно-анімаційні та готельно-ресторанні комплекси, що забезпечить додаткові надходження коштів в економіку України.

Висновки. Впродовж історичного розвитку на території України зводились різні види оборонних споруд. З плином часу вони втратили своє первісне функціональне призначення. У сучасній економіці замкові комплекси завдяки високій архітектурній цінності можуть ефективно використовуватись як туристичні об'єкти і елементи туристичної інфраструктури.

- 1.Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. – К.: ВПЦ «Київ. ун-т», 2001. – 395 с.
- 2.Вечерський В. В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. – К.: НДІТІАМ, 2002. – 592 с.
- 3.Горбик В. О., Денисенко Г. Г. Проблеми дослідження та збереження пам'яток історії та культури в Україні // Укр. істор. журнал. – 2003. – №3. – С. 143-151
- 4.Лесик О. В. Замки та монастирі України. – Львів.: Світ, 1993.
- 5.Мацюк О. Я. Замки і фортеці Західної України. Історичні мандрівки. – Львів: Центр Європи, 2005. – 192 с.
- 6.Плामеницька О., Вечерський В. Фортеці й замки в Україні // Пам'ятки України. – 1996. – №2. – С. 13-25
- 7.Рутинський М. Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літ-ри, 2007. – 432 с.
- 8.<http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/arox> Жукова О.В. Музеєфікація замкових комплексів України як один із засобів їх збереження.